

VREDNOTE I NORME NEKAD I DANAS

A. SLAVKO SNOJ
Univerza v Ljubljani
Pedagoško katehetski inštitut na Teološki fakulteti
Poljanska 4, SLO - 61000 Ljubljana

Izvorni znanstveni članak
Primljeno 20. 4. 1996.
UDK 268-053.6
373.5.026:268

Sažetak

Veliki društveni sistemi kapitalizma i kolektivizma, kao i nove ideje o permisivnom i liberalnom društvu, mladog čovjeka - na različite načine - prepuštaju sebi samome. Veći prostor slobode i različiti uzori u vladanju i u suvremenom pluralističkom društvu ne olakšavaju mu odgovorne osobne izbore i odlučivanje za vrednote. U takvoj oprečnosti je i posredovanje kršćanskih vrednota. Stoga mlad čovjek često ostaje bez vrijednosnog sustava. U ovoj raspravi autor istražuje kako se vrijednosni sustavi u povijesti zacijelo mijenjaju, iako čovjek uvijek iznova potiče temeljnu težnju prema osobno uravnoteženom životu i pravilnom držanju u društvu. Stoga je potrebno - upravo nakon kriznih razdoblja kakvo je ovo naše - buditi pozitivne snage, koje uistinu uznemiruje pitanje: Kako i kakav sustav vrednota želimo posredovati danas u obitelji, školi, vjerskoj zajednici i društvu? Autor zaključuje da je danas jedini uspješni oblik posredovanja vrednota onaj koji pojedinca osposobljava za vrednovanje, tako da mu posreduje konkretan sadržaj i sustav vrednota, koji će mu pomoći živjeti u određenoj skupini i kulturi.

UVOD

Pokopane nade?

*Dijete i mladić u stisci,*¹*Nemirno traganje,*²*Zaštitimo dijete od (spolnog) nasilja,*³*Sotonska djeca...*⁴ tek su neki od mnogobrojnih naslova nedavno objavljenih knjiga, koje govore, da je došlo do najvećeg sučeljavanja između teorije o vrednotama i mnogih promjena u suvremenom društvu. Dionik velikog napretka civilizacije i tehnike, mlad čovjek postaje istodobno i žrtva njegovih negativnih posljedica, kao što su: otuđenost, osamljenost, pomanjkanje ideala, odumiranje tradicionalnih vrijednosti, opadanje kvalitete življenja i nestajanje obiteljskih veza...; pogotovu još žrtva nasilja svake vrste. Američki psiholog B. F. Skinner kaže, da nova generacija više neće moći sebi priuštiti riječi: mašta, sloboda i dostojanstvo. Prevladat će nadzor nad

čovjekom, njegovim vladanjem i kulturom. Posljedice se već pokazuju u sve češćim psihosomatskim smetnjama, naročito u "bolesti volje": čemu i zašto još uopće htjeti nešto postići. U govoru o nihilizmu koji Boga proglašava mrtvim, neki student zaključuje: No sotona nije mrtav! Zlo u svijetu mnoge zaista navodi na takav iracionalni fatalizam, koji je opasan ponajprije u dvjema krajnostima:

- da se mladima opet ponudi "nešto religiozno", maglovito neobvezujuće, new-

- 1 D. GOBEC, *Otrok in mladostnik v stiski*, Pedagoški inštitut Sveučilišta u Ljubljani, Ljubljana 1988.
- 2 J. BAJZEK, *Nemirno iskanje*, KC, Ljubljana 1992.
- 3 *Zaštitimo otroka pred (spolnim) nasiljem*, Republiški sekretariat za notranje zadeve RS, Ljubljana 1993.
- 4 L. BİLLERBECK, F. Nordhausen, Verlag Christoph Links, Berlin 1994.

ageovsko, ili bilo kako - ali bez vjere i uvjerenja, što vodi u neuravnoteženi relativizam, kao da je "za ispražnjenu ljudsku dušu baš sve dobro";

- ili da podlegne ropskom i legalističnom uvjerenju želeći se vratiti u nekakav stari red, kao da će to "mladima dati čvrstinu i izravnati im kičmu" - što može biti samo voda na mlin probuđenom fundamentalizmu.⁵

Objekti krajnosti su neprihvatljivi. Kako nam život govori, one ne rješavaju suprotstavljenost pluralnih društava, nego ih čak produbljuju. Nietzsche je napisao: "Znamo da uništenje utvara još ne znači otkriće nijedne istine, ali je već dio nesigurnosti više; to je širenje naše 'praznine', povećanje naše samoće."⁶ Stoga moramo mnogo više - korak po korak - tražiti izlaz iz slijepe ulice po tragovima pobjegle nade.

Za bolje razumijevanje najprije ćemo odijeliti nekoliko ključnih pojmova. Potom ćemo se zaustaviti na nekim egzemplarnim odgojnim ciljevima i idealima osoba tijekom povijesti. U promjenama nas zanimaju moguće konstante i je li moguć izlaz iz sadašnje nesigurnosti u pravcu uravnoteženog odgoja.

1. MIJENJANJE VREDNOTA U POVIJESTI

Kako da suvremena neuravnotežena, disharmonična kultura, koju pesimisti nazivaju "kultura kaotičnog sinkretizma",⁷ a neki pak prema Erichu Frommu i "kultura smrti",⁸ teži uravnoteženom odgoju? Martin Buber kaže: "Uvijek iznova postavljeno pitanje: u kom pravcu, kako da budemo odgojeni? - nema pravog odgovora. Na to pitanje mogla su tek odgovoriti vremena, koja su poznavala kakav opće priznati lik, kao što je kršćanin, gentleman, građanin... Ako se zdrobe svi likovi..., kako se još uopće moguće oblikovati?"⁹

Vrednote proučava aksiologija ili znanost o vrednotama (*axios* = vrijedan). One mogu biti predmet filozofije, filozofske psihologije¹⁰ pa i filozofije pedagogije, koja je područje i našeg obrazlaganja. Izričaji s toga područja su prilično zapleteni, ali ih nastojimo što više pojednostaviti.

Čovjek u svom životu i okolini traži ono "naj kao najveće dobro", kao vrednotu.¹¹ To ga vodi u određivanje odgojnih ciljeva. *Vrlina (krepost)*¹² pak teži za idealnim držanjem u pravcu postavljenih ciljeva. Stječemo je time da se u njoj vježbamo. Kad netko kakvu vrednotu iznutra "ozakoni", tj. autonomno prihvati (*autos* = sam; *monos* = zakon), ili je službeno ozakonjena, postaje pravilo ili norma za postignuće savršenosti koje izražavaju normativnost - i vrline kao idealno upućivanje, koje izražavaju nešto činjenično, usmjeruju čovjekov život već od davnine, unatoč mnogim neuspjesima i zabludama.¹³ *Odgoj* pak jest pokušaj utjecanja, kojim se želi postići neko poboljšanje ili kvalitetna razina osobnih vrednota odgajnika.¹⁴

Od prvih podataka o predanju vrednota i znanja u sredozemnom kulturnom krugu, koji je preplavio Europu, pa do danas, utvrđujemo da se napajao uglavnom iz dva izvora. Prvi izvor bila je obitelj, a drugi

-
- 5 Fundamentalizam se razvija naročito među muslimanima i židovima. Među kršćanima se pak pojavljuje u različitim oblicima integralizma u Južnoj i Sjevernoj Americi i Rusiji; neka gibanja dostupna su i katolicima među kojima su najpoznatiji Lefebrevi katolički integralisti. Usp. G. FERRO, *A occhi bendati contro la modernità*, u: "Jesus" 17(1995)10,56-59.
 - 6 Fr. NIETZSCHE, *Werke*, Ullstein, Frankfurt 1976, III, str. 446.
 - 7 P. A. SOKORIN, *Die Krise unserer Zeit*, Henrich, Frankfurt 1950, str. 210.
 - 8 JANEZ PAVEL II, *Okrožnica Evangelij življenja*, CD 60, 21. Hrv. izd.: IVAN PAVAO II, *Evangelium vitae - Evandjelje života. Enciklika o vrijednosti i nepovredivosti ljudskog života*, "Dokumentari" 103, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1995.
 - 9 M. BUBER, *Reden über Erziehung*, Herrassowitz, Wiesbaden 1957, str. 47.
 - 10 U posljednje vrijeme u Sloveniji je izdano više naslova s tog područja. Usp. J. MUSEK, *Ljubzen, družina, vrednote*, Educy, Ljubljana 1995.
 - 11 *Slovar slovenskega knjižnega jezika* kaže, da je vrednota ono "čemu netko priznaje veliku načelnu vrijednost te mu stoga daje prednost".
 - 12 *Slovar slovenskega knjižnega jezika* je određuje ovako: "Vrlina je moralno pozitivna osobina. To isto znači i krepost, s napomenom da se rabi sve rjede."
 - 13 Usp. J. MUSEK, *Nav. dj.*, str. 62.
 - 14 Usp. W. BREZINKA, *Grundbegriffe der Erziehungswissenschaft*, Reinhardt, München ³1990, str. 70 sl.

škola. Obitelj je prenosila stare rodoslovne i kućne predaje, a škola prvenstveno nova znanja i ideale koje je bilo moguće doseći.

1. Već je babilonska kultura, točnije Sumerani, koji su se pojavili oko 3200. godine pr. Kr., postavila školi za odgojno-obrazovni ideal *humanitas (namlulu)*: kakvo je znanje dostojno čovjeka i kako postati čovjek. To je moguće postići pomoću mudrosti, koju posreduje škola (znatnim brojem predmeta: pismo, gramatika, filozofija i teologija, glazba, matematika i geometrija, pravo, zemljopis i upravljanje; a gajili su i astrologiju i astronomiju).

2. U višetisućljetnoj povijesti starih Egipćana (3000.-332. pr. Kr.), prema kulturnim razdobljima, očita je promjena vrednota. Najstariji "ideal" je dobar društveni položaj i bogatstvo. U Srednjem kraljevstvu stupa u prvi plan ispravan odnos prema drugim ljudima. U Novom kraljevstvu (sa školama) se pak težište od zahtjeva pojedinca prenosi na potrebe zajednice. Zajednički odgojno-obrazovni ideal je izgrađen i samostalan čovjek, sposoban za pravilno vladanje u odnosu prema drugima i prema božanstvu.

3. I kod Izraelaca razlikujemo tri povijesna razdoblja: najstarije (od 13. do 10. stoljeća pr. Kr.); Davidovo i Salomonovo razdoblje (10. i 9. st. pr. Kr.) te novije razdoblje nakon babilonskog sužanjstva (597. pr. Kr.), odnosno povratka u Jeruzalem (538. pr. Kr.). Kod Izraelaca se upravo radi o posebnom odgojno-obrazovnom idealu, koji posreduje Sveto pismo - taj "najznačajniji pedagoški udžbenik čovječanstva".¹⁵ To je iskustvo, da su oni izabrani narod u Božjoj vladavini (teokraciji). Izabranost izvire iz Saveza, a ozakonjena je postavkom, koja je opet sadržana u dekalogu, a posebno u najvećoj zapovijedi ljubavi prema Bogu i bližnjemu (5 Ms 6,5; 3 Ms 19,18). To je velika pedagoška revolucija, ništa manja od one kad je čovjek urezao prvi simbol u pećinu ili kad je dijete prvi put sjelo u školsku klupu.

Isus iz Nazareta je taj ideal još dopunio. To dopunjenje postaje univerzalno u krepostima vjere, ufanja i ljubavi, pogotovu ljubavi koja je među njima najveća (usp. 1

Kor 13,13), ne doduše kao najveća kršćanska vrlina, nego kao vrednota koja upotpunjuje prazninu koja u vrijednosnim sustavima postoji sve do danas.

4. Odgojni ideali kod Grka još su razgranatiji. Najbolje ih - iako previše zgusnuto - određujemo dvjema odgojnim paradigmama. Prvi primjer je Sparta (8.-6. st. pr. Kr.) kojoj je aristokracija postavila kao *ideal čovjeka-vojnika*, a posredovanje vrednota postalo je podređeno državi, tom cilju izvan čovjeka. Država je nadzirala sav društveni život: zakon, obitelj, rođenje, odgoj, vjeru itd.

Drugo mjesto (polis), koje je postalo uzor za svu Grčku i Antiku (oko godine 500. pr. Kr.), jest Atena, tvrđava demokracije. Unatoč stavovima, koja su u pravcu uživanja gajili hedonisti, a u pravcu politike pak sofisti, u Ateni je još procvatela *kalokagatija*, tj. *ideal ljepote i dobrote*. Platon mu je dodao još istinu. Te vrednote-ideali: estetika, etika i znanost (filozofija) oblikuju čovjeka u ravnoteži i skladnosti. Mogli bismo reći da se ovdje radi o novoj pedagoškoj revoluciji: vrlina kao ostvarena vrednota nije samo u posjedovanju aristokracije (*aristos* = najbolji; *kratein* = vladati), nego ju je potrebno učiti, a moguće ju je posredovati odgojem (*paideia*; *pais* = dijete) i školovanjem (*sholé* = slobodno vrijeme, vrijeme je za slobodne i neobvezatne aktivnosti).¹⁶

5. Rimljani su na svoj način uredili poštovanje prema obiteljskim vrednotama (*mos maiorum*), koje su bile temelj kućnog odgoja. Kad čitamo Plutarhov *Život velikih Rimljana*,¹⁷ u mnogom smo pogledu njihovi slabi nasljedovatelji: poštivanje obiteljske predaje, bogova, kulta, moralnih zakona, pravednosti i prava; poštivanje mlađih i starijih, posao, fizički odgoj... Odgojni i obrazovni ideali postaju: obrađivanje zemlje

15 T. CIGLAR, *Človek v nastajanju*, Salve, Ljubljana 1995, str. 109.

16 Temeljne znanosti su: gramatika, retorika i dijalektika (kasnije zvane trivium ili tri puta) te aritmetika, geometrija, astronomija i glazba (nazvane kvadrivium ili četiri puta). U Srednjem vijeku nazvali su ih sedam slobodnih umjetnosti.

(*agricultura*), ratovanje i govorenje - govorništvo: *humanitas civis romani* (čovjek - rimski državljanin).

6. Uvođenje u kršćanstvo (katekumenat) u prvim stoljećima poslije Krista, iako bez čvrstih ustanova, ima vrlo jasan odgojno-obrazovni cilj. To je novi čovjek na sliku Krista: novi život u bratstvu, novo poimanje slobode - u odnosu prema starozavjetnom zakonu, plodovi duha - nasuprot djelima tijela (pogotovu poslanica Galaćanima), jednako dostojanstvo muškarca, žene, slobodnog i roba, tuđinca, bolesnika, grešnika, neprijatelja. Nova uloga odgoja u obitelji (*Ef* 6,4), posebno u kršćanskoj zajednici, jer kršćani pohađaju poganske škole. Možda je Leonida, Origenov otac, kao prvi kršćanin imao u 3. stoljeću školu gramatike.

Za formiranje nove *humanitas christianitatis*, koja je kao odgojno-obrazovni cilj prevladavala u Srednjem vijeku, posebno su još važni Jeronim i Augustin. Prvi uza sve ostalo zbog pisama o kršćanskom odgoju i izobrazbi, također žena, drugi zbog pokršćanjivanja poganske misli - "kršćanski Platon", poznat naročito po svojim *Isповijestima* i poučavanju katekumena (*De catechizandis rudibus*). Obrazlaže i ljudsku pokvarenost kao posljedicu istočnog grijeha, koju baštini svako dijete... To mu neki ne upisuju u dobro. Središnji pak odgojno-obrazovni cilj jest: *savršen čovjek (svetac!)* koji je pozvan na časnu i vječnu sreću, kako je tumači Isus u svom govoru na gori (usp. *Mt* 5). Nimalo lak i privlačan cilj za dekadentnu rimsku kulturu i barbarske pridošlice.

Kad je splasnuo prvi zanos i kršćanstvo dobilo slobodu, budili su nove ideale, prave škole kulture i duhovnosti koje bi vremenu i naslovnici posredovale primjeren sustav vrednota i njihovih ostvarenja u vrlinama (krepostima). Tako su za muškarce i žene poznati: monaški ideali, srednjovjekovni školski ideali, redovnički ideali visokog srednjeg i početka novog vijeka, plemićki ideali, kao i ideali pojedinih struka, obrta itd.

Humanizam i renesansa - prodor dotad neslućenih novosti - ne znače samo humanizaciju nego i početak vrtoglave individu-

alizacije. Čovjek je ubrao još jedan plod sa stabla spoznaje: svijest o sebi, razum, za koji Einstein kaže da ima orijaške mišiće, ali za vrednote je često slijep. Pokrenula se lavina samo pragmatičnih sustava vrednota koje njihovi tvorci pridaju "potrebama", kao što kameleon daje okolišu svoju boju. U manjim krugovima literata i umjetnika krajnji individualizam razvio se već u 19. stoljeću. Najsnažnije ga je izrazio Stirner godine 1845. Svima koji su još mislili da "moramo služiti višoj stvari", postavio je novu tezu: "Moja stvar nije niti božje niti ljudsko, pa ni Istinsko, Dobro, Pravedno, Slobodno itd., nego samo Moje. Ničega nema iznad Mene!"¹⁸ To uzdizanje autonomnog ja, vrednovanje samog sebe i svojih privatnih želja nasuprot socijalnim dužnostima, u drugoj polovici našeg stoljeća prešlo je u sve socijalne slojeve zapadnog svijeta. Kod mnogih ljudi poduprlo je individualističko-hedonističko, vrednotama i normama neprijateljsko, a prema tradiciji i autoritetu pak kritičko mišljenje.

U Njemačkoj je npr. od 1965. do 1975. godine došlo do korjenitog zaokreta vrednota. Kod većine stanovništva *vrednotedržnosti*, kao npr. disciplina i poslušnost, posao i spremnost da se bude na raspolaganju, izgubile su na "cijeni". Zamijenile su ih tzv. *vrednote samorazvoja*, koje ustrajavaju na pravima i zahtjevima prema drugima, koje su potpuno suprotne vrlinama oko kojih sam čovjek nastoji. Njima pripadaju i kritičke ideje prema društvu kao izraz osamostaljenja od nosilaca autoriteta, jednakost, sudjelovanje i samostalnost pojedinca; hedonističke ideje kao: uživanje, pustolovina, napetosti, nestalnosti, traženje zadovoljstva, izživljavanje nagona; konačno i individualističke ideje, kao što su samoostvarenje, samostalnost, nevezanost, spontanost i stvaralaštvo. Munjevitim proširenjem tih ideja došlo je međutim do razmišljanja o njihovoj biti. Od sredine sedamdesetih godina raste broj onih ljudi koji

17 Usp. PLUTARH, *Življenje velikih Rimljanov*, DZS, Ljubljana 1950.

18 M. STIRNER, *Der Einzige und sein Eigentum*, Reclam, Stuttgart 1972, str. 5.

traže ravnotežu između obiju vrijednosti usporedo i nastoje oko "sinteze vrednota": između zahtjeva i vrlina, želja i dužnosti. To pak uspijeva polako, jer "samoostvariteljske vrednote" još uvijek uživaju jednostranu prednost u publicistici i stvaranju ozračja, dok su ustanove (institucije, društvene norme i vrline) još uvijek obezvrjeđene. Taj val je u ljudima prouzročio promjenu mišljenja: od normi prema ja, "od nomocentričnosti (*nomos* = zakon) prema samocentričnosti razumijevanja vrednota".¹⁹ Zato postoji temeljno protuslovlje između slobodno-demokratskog društvenog reda, njegovih načela i zahtjeva te nekog redu i normama neprijateljskog kritičkog mišljenja mnogih građana, naročito onih obrazovanijih. U umjetnosti i medijima, a djelomično i u školi i - ako hoćete - u sekulariziranom pastoralu, šire se ideje, koje škode moralnim uvjerenjima o kojima ovisi opstojnost i sposobnost održanja društvenog reda. Nedostatak spremnosti za prihvaćanje društvenih normi te stalna kritika svega postojećeg opasno razdiru zajednički etos, koji je dosad povezivao društvo.²⁰

Tako smo svjedoci moderne nesigurnosti s obzirom na svjetonazorsku podlogu odgoja za život. *Sposobnost za život* (*Lebensfähigkeit*) je ideal, da bi čovjek mogao steći ono znanje i mjesto koje u njegovoj zajednici vrijede kao potrebni - da bi netko živio samostalno, društveno odgovorno, smisljeno i dobro. To je opći osobni ideal te stoga i najopćenitiji odgojni cilj, koji možemo sebi zamisliti.²¹ Ovamo uvijek pripadaju i uvjerenja (*Glaubensüberzeugungen*) religiozne, svjetonazorske i filozofske naravi. Uvjerenja su svakako središnji sastavni dio sposobnosti za život.²²

Ideal sposobnosti za život ima u svakom društvu i u svakom vremenu poseban sadržaj. Ovisan je o kulturi određenog vremena i kraja. Naša duhovna situacija danas je takva da u njoj znanstveno-tehničko kulturno područje ima najveću vrijednost (racionalizam i scijentizam). Toj situaciji svojstveno je i to da - prema svjetonazorskoj podlozi - s obzirom na sposobnost za život vlada velika nesigurnost. No racionalističke

i scijentističke vizije (samo spoznaja i znanost bez vrednota) pokazuju se utopističkim. Pragmatični uzori su realističniji. Jednako tako i religijski. Ti uzori govore da scijentističke vizije ne vrijede za svaku čovjekovu situaciju.

2. PREMA URAVNOTEŽENOM ODGOJU ZA VREDNOTE

Izlaz iz slijepe ulice i sposobnost za život pokazuje se u pravcu uravnoteženog odgoja. Zahtjev za uravnoteženošću je prastar. Već su Grci imali ideal harmonične skladnosti: sredina između krajnosti je ideja vodilja njihove mudrosti. U antičkoj Grčkoj harmonija je glavna oznaka savršenosti. "Uravnotežen odgoj" samo kao formula danas više nije dostatan. Nije li "uravnotežen odgoj" preuzet iz onog vremena pred raspadom opće valjanih odgojno-obrazovnih ciljeva. I u vrijeme koje je s obzirom na vrednote nesigurno potreban nam je ideal čovjeka kakav bi on morao biti, čovjeka koji bi bio uzor za pravilno vladanje. I u vrijeme koje je s obzirom na vrednote nesigurno, djeca i mladi moraju naprosto biti odgojeni. To pak ne bi bilo moguće ako ne bismo znali zašto i kako. Zajednički ideali osobe bili su i ostaju nepogrešivi. To znači da osobnim i odgojnim idealima nude dovoljnu orijentaciju tek ako posjeduju *sadržajna obilježja* vrednota. Za sadržajni opis ideala harmoničnog oblikovanja vrednota još uvijek vrijedi ideal *lijepog, dobrog i stvarnog*. Bavarski ustav i austrijsko školsko zakonodavstvo ih npr. izričito spominju, tj. ozakonjuju.

Škola mora težiti za tim da učenicima ponudi ideal oblikovana čovjeka, koji vrijedi za sve članove društva. Zlo, koje ugrožava

19 Usp. H. KLAGES, *Wertedynamik*, Interfrom, Zürich 1988, str. 64 sl.

20 Usp. R. WAELDER, *Fortschritt und Revolution*, Klett, Stuttgart 1970, str. 317.

21 Usp. W. BREZINKA, *Tüchtigkeit*, Reinhardt, München 1987.

22 W. Brezinka pod izrazom *Glaube* poima uvjerenje u vjerskom i/ili svjetonazorskom i/ili nazorsko-filozofskom značenju. Usp. W. BREZINKA, *Glaube, Moral und Erziehung*, Ernst Reinhardt, München Basel 1992, str. 51.

va ravnotežu, dolazi od racionalizma i iracionalizma ("kuga razuma" i "kuga srca" - Pestalozzi). U našoj rascijepjenoj i neuravnoteženoj kulturi ljudi boluju od obiju bolesti. Danas je potrebno liječiti obje bolesti. A potrebne su još poniznost, sposobnost za ljubav i vezanost čuvstava a relativno malo prioriternih dobara. Osobni životni osjećaj i društvenu povezanost ne može se doseći samo mišljenjem i znanjem. Zato su potrebna (čvrsta) uvjerenja (Glaubensüberzeugungen). Ali do njih čovjek ne može doći bez iskustva vrednota religiozne, mistične i iracionalne naravi. To je, dakako, Pestalozzijev citat. No Brezinka nastavlja: takva iskustva vrednota pretpostavljaju "blago vjere" - religiju, mit ili mudrost, kojima se približujemo ne kritikom nego pijetom. Zajednički ideal osobnosti koji te emocionalne i o uvjerenjima ovisne temelje ignorira, nije dostatan. Ne nudi nikakvu pomoć protiv opasnosti duhovne nesigurnosti i moralnog iskorjenjivanja kao što su egzistencijalna praznina, nihilizam i bezgranični egoizam.

U društvu koje je s obzirom na vrednote nesigurno, kao ovo naše, postoji velika kušnja da neki roditeljima nameću mišljenje: škola neka se ograniči na posredovanje znanja, ili pak: uravnoteženo oblikovanje nije ostvarivo, stoga neka se sve, osim znanja, posreduje izvan školskog područja. Na moralnom i svjetonazorskom području škola "poučava i odgaja i onim što ostavlja. Potpuna vrijednosna neutralnost u školskom poučavanju nije moguća niti poželjna. Samo u spornim religioznim, svjetonazorskim i moralnim pitanjima učitelji su dužni biti suzdržani i neutralni. No svi sadržaji nisu sporni!"²³

Europska gledišta o oblikovanom, kultiviranom i uravnoteženom čovjeku temelje se na korijenima grčko-rimske i židovsko-kršćanske slike o čovjeku. Čovjek se rodi nejak, ali sposoban za učenje i stoga mu je ono potrebno. Oblikuje se s drugim ljudima, u društvu, njegovoj kulturi i odgoju. Sposoban je i za vlastito nastojanje i samooblikovanje, da bi postao sposoban za život. Odgoj i samooblikovanje pretpostavljaju neku normativnu sliku čovjeka kakav bi on

trebao postati, ideju ili tip dobro oblikovana, uravnotežena čovjeka. Toj idealnoj slici kao bitno svojstvo pripada *harmonija: između tijela, duše i duha*. Harmonija u duši pak postoji posebno između dvije sposobnosti: između razuma i želja, racionalnog i iracionalnog (između mene i drugog), između osobne nadgradnje i dubinskih temelja. Čovjek je uravnotežen ako živi razumno, vlada nagonima i vrednotama ostvarenim u vrlinama.²⁴

Ideal skladnog oblikovanja snaga (sposobnosti) naglasili su posebno još Rousseau, Herder, Pestalozzi, Wilhelm von Humboldt i Fichte. Herder kaže: Izoštuj svoj um! "Ako je nož nabrušen, možeš njime rezati što hoćeš... Oblikuj sve svoje duševne i tjelesne sile u dobrom i pravom srazmjeru!" Tko bi oblikovao samo duševne sile i zanemario tjelesne, samo jednu sposobnost bez drugih, npr. "uspomenu bez... razuma; tko samo uči iz glave, a ne misli na srce, tko hoće uvijek letjeti samo u osjećajima, bez nastojanja da stekne nove pojmove, taj ne uči za život... Jer u životu mora djelovati cjelovit, a ne razdijeljen čovjek - svim svojim silama, glavom i srcem, mislima, voljom i činima."²⁵ *Opća deklaracija o ljudskim pravima* kaže: "Izobrazba (u njemačkom prijevodu *Erziehung!*) mora biti usmjerena potpunom razvoju čovjekove osobnosti."²⁶

Rekli smo da je odgoj pokušaj utjecanja na poboljšanje razina vrednota. Svaki odgoj usmjeren je na nešto vrijedno, i nitko ne

23 Usp. W BREZINKA, *Nav. dj.*, str. 136 sl.

24 Ugledni njemački novinar Ulrich Wickert rođen je 1942. u Tokiju. Pohađao je francusku gimnaziju, u Njemačkoj je studirao pravo, u SAD pak političke nauke. Uz druge novinarske službe na njemačkoj je televiziji vodio emisiju *Monitor in Tagesthemen*. Napisao je nekoliko uspješnih spisa. Među ostalim: *Das Buch der Tugenden*, Hoffman und Campe, Hamburg 1995, koji obuhvaća 735 stranica. U teoretskim raspravama dokazuje, kako je danas hitna potreba za ljudskim vrlinama, koje praktično osvjetljava primjerima iz literature i života.

25 J. G. HERDER, *Schulreden*, Klinkhardt, Bad Heilbrunn 1962, str. 131 sl.

26 *Splošna deklaracija človeškovih pravic*, čl. 26,2 u: *Človekove pravice*, Društvo za združene narode za SR, Ljubljana 1988, str. 8.

može odgajati ako ne zna vrednovati. To je razumljivo svakome tko ima jasne predodžbe o odgoju. Briga za (temeljne) vrednote postala je središnja tema duhovnog sukoba nakon što je nastupila kriza naše kulture. Riječ "vrednota" (vrijednost) s filozofskim značenjem počela se općenito rabiti tek na koncu 19. i na početku 20. stoljeća (za razliku od ekonomskog značenja).²⁷ Nastale su brojne filozofske teorije i etike o vrednotama, koje su utjecale na pedagogiju. Prije približno 25 godina "vrednote" su opet postale glavna tema pedagogije, najprije u SAD, nekako poslije 1975, i u Njemačkoj. Kad ta kriza postane akutna, trgne se i politika i nagoviješta nove odgovarajuće odgojno-obrazovne programe. Tako npr. kažu, da će sljedeći izbori u SAD igrati na kartu vrednota. Povod za to nije nekakva nova filozofija o vrednotama, nego negativna životna iskustva i odgojna praksa u suvremenom pluralističkom društvu, koje vapi za odgojem za vrednote.²⁸

Zahtjev za odgojem za vrednote odgovor je na krizu orijentacije, koju su u mnogim ljudima prouzročile nagle kulturne promjene modernog društva. Ta kriza se pokazuje u nesigurnosti i nemoći kad je riječ o glavnim pitanjima s obzirom na vrednote, norme, smisao i cilj, u narastanju duševnih smetnji, socijalnih napetosti i izopačenosti.

Postoji stoga više poimanja odgoja za vrednote. Smisao i stvaran ipak je tek onaj odgoj za vrednote koji se oslanja na odgojne ciljeve. Taj je pak opet moguć na dva načina:²⁹

I. Odgoj s formalnim odgojnim ciljem

To je formalni odgoj za vrednovanje, koji - koliko je moguće - izbjegava posredovanje nadindividualnih normi, ali odgaja samo za sposobnost vrednovanja; svaki pojedinac mora pronaći svoje vlastite vrednote. Najveća vrednota trebala bi biti sloboda od obveza koje pojedinac ne bira sam. Mjerilo za to je prosudba vlastitog razuma. Stoga pristaše toga poimanja niječu da je uz čovjekova prava još uopće što obvezujuće i normativno. Uvjerenja, koja nisu za svakog racionalno utemeljiva, ljubav prema norma-

tivnoj tradiciji i priznavanje autoriteta u normativnim pitanjima vrijede kao staromodna, neobjašnjiva i dogmatska. Skepsa ima prednost pred uvjerenjem, kritika pred ljubavlju, znanstvena usmjerenost pred svjetonazorskom opredijeljenošću, teži se za neograničenom slobodom izbora dužnosti.

Ideal formalnog odgoja za vrednovanje je subjektivistički (ili individualistički): ne uzima u obzir normativnu kulturu vlastitog društva, nepovjerljiv je prema svim nadindividualnim normama, otklanja institucije i socijalni nadzor. Ujedno je i racionalistički: ne uzima u obzir neminovnost određene kulture s njezinim posebnim normama, ovisnost nastajanja osobnosti u ranim godinama života, potrebe ranog stjecanja znanstvenih navika (habitualiziranje), koji odgovaraju kulturnim normama. Na tom objašnjenju trebao bi se razviti ideal osobnosti skeptičnog individualista, koji bi sve socijalno-kulturne zahtjeve doživio kao prisile. One prijete da ugroze njegov ja, zato ih treba staviti u pitanje. To je utopijski ideal čovjeka, koji je apsolutno autonoman. Takav samo formalni odgoj za vrednovanje je otuđujući i opasan jer ne odgovara dobru ni pojedinca niti zajednice.

II. Odgoj sa sadržajnim odgojnim ciljem

Materijalni ili sadržajni odgoj za vrednote cilja izričito na posredovanje nadindividualnih normi, vrlina i vjerskih uvjerenja.

Vrednovanje je temeljna duševna pojava. Naša slika svijeta često je i vrijednosna slika.³⁰ Stoga u svjetonazorskom i moralnom pluralizmu sposobnost za orijentaciju ideala osobnosti i odgojnih ciljeva nije postala suvišna. Naprotiv, potrebno je boriti se za izbor, pojašnjenje i priznavanje ideala koji bi vrijedili za naše učenike. Odgoj za

27 J. i W. GRIMM, *Deutsches Wörterbuch*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1984, str. 29.460-470.

28 Usp. J. NAVONE, *La crisi culturale negli Stati Uniti*, u: "La Civiltà cattolica" 146(1995), str. 371-384.

29 Usp. W. BREZINKA, *Nav. dj.*, str. 159 sl.

30 Usp. R. REININGER, *Wertphilosophie und Ethik*, Braunmüller, Wien 1947, str. 56.

vrednote pripada u to nastojanje. Tko pokušava posredovati sadržajne vrednote sumnjiči se za indoktrinaciju. U očima pristaša samo formalnog odgoja za vrednote smatra se krivovjercem.

Svaki pojedinac rođenjem postaje član određene skupine s određenom kulturom. To mu je dano. Činjenica je, da se sposobnost za život može steći samo u *vlastitoj skupini i njejoj kulturi*, a ne u nekom postavljaju protiv skupine i njezine kulture. Niti izvan nje, u "bezračnom" prostoru neograničenih mogućnosti izbora. Ako već izvan svoje skupine i njezine kulture, tada opet u nekoj drugoj skupini i kulturi. Svaka skupina: obitelj, politička zajednica, profesionalna skupina, vjerska zajednica ili narod, ima normativne usmjeravateljske kakovće, koje osiguravaju povezanost i postojanje. To su tzv. sadržajne (materijalne) vrednote i uvjerenja, za koje se samo po sebi zahtijeva razumljiva potvrda vlastitih članova. To dakako vrijedi i za mlade članove skupine. Zato su usmjerenosti na vrednote, koje odgovaraju zajedničkim vrijednosnim idealima, u svakoj skupini središnji odgojni ciljevi.

Odgojnu zadaću, koja je usmjerena prema tim odgojnim ciljevima, često nazivamo: posredovanje vrednota. Norme i druga uvjerenja naprosto nije moguće tako jednostavno posredovati kao materijalna dobra. I pounutrašnjenje (autonomizacija) normi i drugih uvjerenja je zapleten proces. Bitno je pritom da se nijedna skupina kojoj je stalo do samoočuvanja, ne može i ne smije odreći odgoja za one specifične usmjerenosti na vrednote, koje su u skladu s njezinim normama. Samo raspadajuća skupina, koja ne brine o svojoj budućnosti, pušta svoje članove da rastu bez odgoja kao usmjerenosti na vrednote i prepušta ih slučajnosti.

Odgoj usmjeren na vrednote temelji se na odgoju za određena uvjerenja, dakako na račun drugih mogućih uvjerenja. To je odgoj za nutarnju sklonost k određenim idealima. Paušalno obezvjeđivanje takvog odgoja s prijekorom kao da je indoktrinacija, sa stvarnog antropološkog i povijesnog

gledišta je neodrživo, jer posredovanje uvjerenja nije ni moguće drugačije nego kao "dogmatično" i "indoktrinirajuće". Naravno, pred očima nam je ideal moralne zrelosti, kao pojedinac može također izaći iz skupine te prosuđuje prema univerzalnim mjerilima i radi po svojoj savjesti ono što je dobro. No taj je cilj moguće postići tek tijekom životnog puta prema "dogmatskom" moralu skupine i njezinog "indoktrinirajućeg" posredovanja, ukoliko ga je uopće moguće doseći. Priznajemo negativnu asocijaciju tih dviju riječi, koje neki upotrebljavaju kao borbena sredstva, da onemogućuje "dogme" protivnika i onih koji drugačije misle te ih odvrate od djelotvornih odgojnih metoda. Zapravo oni koji upotrebljavaju te riječi kao oružje, u svom vlastitom taboru rade upravo tako "dogmatski i indoktrinirajuće". Jer drugačije se ni ne može ako tko želi da njegovi ideali budu uvjerljivi i da postignu odgojni uspjeh. Samo utopisti i anarhisti niječu da su dobra uvjerenja nepogrešiva te da je potreban odgoj za vrednote. Sadržajni odgoj za vrednote je nerazumno (Brezinka!) etiketirati kao konzervativan. Konzervativan je tek mogući određeni izbor ili "prioritetno mjesto" neke vrednote, a ne odgoj usmjerenosti na vrednote kao takve. Potpuno su neprihvatljive svjetonazorske i političke kategorije: progresivno-konzervativno, prosvijetljeno-tradicionalističko, lijevo-desno, socijalističko-kršćansko demokratsko, ako se radi samo o odgoju za vrednote. Osim kratkovidnih racionalista, nitko drugi ne poriče da odgoj usmjeren na vrednote zaslužuje suglasnost. Razlike se pojavljuju kad se radi o konkretnim sadržajnim pitanjima: o kojim vrednotama i idealima, odnosno o kakvoj ljestvici vrednota se radi.

ZAKLJUČAK

Deklaracija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta kaže, da djetetu treba zakonom ili na drugi način omogućiti "da se u slobodi i dostojanstvu može razvijati fizički, psihički, moralno, vjerski i društveno zdravo i normalno... U zakonima prihvaćenim za zaštitu djeteta treba djetetova korist biti

glavno usmjerenje.”³¹ Ako sposobnost za život poimamo kao najširi odgojni cilj, tada se u odgoju za vrednote radi prije svega o svjetonazorskoj i moralnoj podlozi sposobnosti za život.³² Odgoj usmjerenosti na vrednote je u bitnom značenju svjetonazorski ili etički odgoj. Njegovi ciljevi su svjetonazorski i etički usmjereni. Pod pojam svjetonazorskog odgoja uključujemo i religiozni odgoj, koji ide za (čvrstim) misaonim uvjerenjima (Glaubensüberzeugungen), koja utječu na traženje ili davanje smisla ljudskom postojanju.

Odgoj za vrednote može se u pogledu smisla urediti prema stupnjevima: s obzirom na pripadnost odgajnika različitim životnim razdobljima i skupinama te s obzirom na različite odgojne zadaće različitih nosilaca odgoja. Odgovornu prednost imaju roditelji, dom, učitelji i škola. U pluralističkom društvu odgoj za vrednote ne može se riješiti na jednak način za sve ljude. Stoga je i odgoj za vrednote, koji bi bio jednak za sve, nemoguć. Na pragu trećeg tisućljeća strpljivošću i suživotom možemo taj problem učiniti podnošljivim. Kad okusimo plodove individualizma, katkad smo osuđeni na to da ih uživamo zajedno za istim stolom s individualistima. Priča se,

kako se neki suvremenik našao u onostranosti. Sveti Petar mu pokaže prvo mjesto: oko velikog kotla gurali su se ljudi s dugim žlicama u rukama, posizali su u lonac i zahvaćali, ali nisu mogli jesti, jer su im žlice bile predugačke, da bi mogli sebe hraniti. Bili su žalosni. “Što to znači?” - pita posjetilac. “To je pakao”, odvrati mu sveti Petar. Zatim povede posjetioca na drugo mjesto. I tamo su ljudi dolazili k velikom loncu s dugim žlicama. Ali umjesto sebe oni su tim dugim žlicama hranili jedan drugoga. Odlazili su zadovoljni i sretni. “Pa to su nebesa!” - veselo usklikne posjetilac. Da, mi ljudi upućeni smo jedni na druge, osuđeni smo na dijalog i dogovaranje, ako ne želimo klonuti i ukoliko nam je stalo do kulture življenja. Prijeđimo, dakle, prag nade.³³

Sa slovenskoga preveo: Alojz Jurak

31 *Deklaracija združenih naroda o pravicah otroka*, odobrena 20.11.1959, načelo 2, u: *Človekove pravice*, Društvo za združene narode RS, Ljubljana 1988, str. 120.

32 Usp. W. BREZINKA, *Nav. dj.*, str. 165.

33 JANEZ PAVEL II, *Prestopiti prag upanja*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1994. Hrv. izd.: IVAN PAVAO II., *Prijeći prag nade*, Mozaik knjiga, Zagreb 1994.